

Christen-democratische machtswellust en hoogmoed

In rooms-katholieke kring worden bepaalde aspecten van de verhouding kerk-staat (weer?) als problematisch ervaren. Het is van belang te weten hoe daarover wordt gedacht. De onder auspiciën van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving verschenen opstellenbundel over dit onderwerp is extra interessant, omdat de belangrijkste auteurs tot de ideologen van het CDA kunnen worden gerekend.

Formeel-juridische en feitelijke verhouding

Het tweede opstel uit de bundel is van de hand van mevr. S.C. den Dekker-van Bijsterveld en gaat over de ontwikkeling van de formeel-juridische verhouding tussen kerk en staat. De Grondwet van 1848 bevrijdde de Nederlandse kerken van overheidsbemoëienis. Met uitzondering van 'peanuts' als het processieverbod en enkele specifiek kerkelijke voorrechten (bijvoorbeeld in de sfeer van de bevolkingsadministratie), was de positie van de kerken daarmee gelijk gesteld aan die van andere rechtspersonen. De grondwetsherziening van 1983 en andere recente wetgevende activiteiten hebben ook deze laatste rudimenten van een bijzondere verhouding tussen kerk en staat opgeruimd. Ofschon deze opruiming met enig tandengeknars van politiek-confessionele zijde gepaard ging, wordt de formeel-juridische verhouding tussen kerk en staat niet als een probleem ervaren.

Anders ligt dat met de feitelijke relaties tussen de overheid en de kerken of – correcter uitgedrukt – de feitelijke relaties tussen de overheid en sommige kerken en met name hun maatschappelijke organisaties.

De twee belangrijkste auteurs van de bundel, Hirsch Ballin en Van Wissen, onderscheiden twee problemen in de feitelijke verhouding kerk-staat. In de eerste plaats de wijze waarop de kerk in staat wordt gesteld haar vrijheid in te vullen. Anders gezegd: hoe krijgt de formele vrijheid van godsdienst materieel gestalte? Ten tweede is er het probleem van de beïnvloeding door de kerk van het handelen van de staat bij ethisch geladen aangelegenheden.

Beide vraagstukken zijn actueel. Het eerste probleem komt pregnant tot uiting in de moeilijke gang van zaken rond de Wet gelijke behandeling, terwijl zaken als euthanasie en ontwapening met het tweede probleem samenhangen.

Botsende grondrechten

De auteurs slagen er niet in min of meer objectieve regels te formuleren aan de hand waarvan het vraagstuk van de botsende grondrechten kan worden opgelost. In zijn opstel 'Botsing van grondrechten' doet de staatsrechtgeleerde en theoloog Van Wissen een poging dergelijke regels te geven. Drie toetsingscriteria zijn het resultaat:

1. De mogelijkheden tot beperkingen van een grondrecht die de Grondwet en verdragen toestaan.
2. Het relatieve gewicht van de door de botsende

grondrechten beschermde belangen.

3. De verhouding waarin de botsing zich voordoet: is die door betrokkene vrijwillig aangegaan of kan hij er zich, rechtens of feitelijk, niet aan onttrekken?

Het tweede en derde criterium voldoen niet aan de eisen die aan criteria gesteld mogen worden. Ze zijn zo elastisch geformuleerd dat je er alle kanten mee op kunt. Het zal dan ook weinig verbazing wekken dat de concrete gevallen waarop de auteurs hun criteria loslaten, tot conclusies leiden die prima passen in het straatje van het CDA. Wat blijkt volgens de door de auteurs toegepaste criteria? Gaat het om homo's als leerkracht op een katholieke school, dan mogen zij worden ontslagen om hun seksuele voorkeur; de vrijheid van onderwijs prevaleert boven het non-discriminatiegebod. Betreft het daarentegen het islamitische polygame huwelijk, dan gaat het non-discriminatiegebod voor.

De rechten en vrijheden die de gevestigde religieuze belangengroepen bezitten, behoren het in de visie van de auteurs te winnen van andere rechten. Daarbij gaan ze volstrekt voorbij aan de vraag of die andere rechten niet evenzeer of misschien zelfs meer zijn terug te voeren op het evangelie. Kennelijk is dát probleem niet interessant.

De democratische en sociale rechtsstaat

Onthullend over de gezindheid van de auteurs is ook hun visie op het vraagstuk van de toegestane bemoeienis van de staat met de kerk en omge-

keerd.

Het lijkt allemaal onschuldig wat de nieuwe regeringscommissaris voor wetgeving, Hirsch Ballin, beweert over de democratische en sociale rechtsstaat. Deze staat, die wordt gekenmerkt door erkenning van mensenrechten en ruimte voor pluralistische verhoudingen, kan de toets van het Vaticaan doorstaan; sterker nog, hij heeft zelfs de voorkeur van de paus. De democratische en sociale rechtsstaat past het beste van alle staatsvormen in de katholieke sociale leer. Het meest essentiële kenmerk van de democratische en sociale rechtsstaat, Hirsch Ballin geeft dat ook met zo veel woorden toe, is het geven van ruimte voor pluralistische verhoudingen langs lijnen van het subsidiariteitsbeginsel.

Het subsidiariteitsbeginsel bestaat uit twee delen. Individuele ontplooiing moet (ook) door ingrijpen van derden, overheid en andere gemeenschappen, mogelijk worden gemaakt. En, daarop aansluitend, de overheid moet die andere gemeenschappen formeel en materieel de nodige ruimte geven voor hun taak. Slechts als de particuliere gemeenschappen niet voor hun taak zijn berekend, moet de overheid ingrijpen. Dit tweede deel van het subsidiariteitsbeginsel vertoont veel overeenkomst met de in orthodox-protestantse kring ontwikkelde leer van de soevereiniteit in eigen kring.

Beide doctrines vormen het ideologische fundament van de verzuiling. Het voortbestaan van de verzuiling zoals zij zich in Nederland heeft ontwikkeld, is van groot belang

voor het behoud van de maatschappelijke machtsbasis van de christendemocratie. In dat licht moet ook de idee van de 'zorgzame samenleving' van minister Brinkman worden gezien. De 'zorgzame samenleving' is niet alleen een rechtvaardiging voor bepaalde bezuinigingen, maar ook een gemoderniseerde versie van het subsidiariteitsbeginsel en de leer van de soevereiniteit in eigen kring.

De democratische en sociale rechtsstaat in de praktijk

Op zichzelf is het subsidiariteitsbeginsel zo gek nog niet als ordeningsprincipe voor levensbeschouwelijk heterogene samenlevingen. Discussabel is echter de wijze waarop het in de praktijk gestalte krijgt. Hoe verhoudt het zich tot andere belangrijke beginselen als bijvoorbeeld democratisering en non-discriminatie? En hoe vindt de concrete machtstoebedeling over de verschillende levensbeschouwelijke groepen plaats? Het tweede punt hangt samen met wat Lijphart het beginsel van de evenredigheid noemt. Voor een algemene aanvaarding van een verzuilde samenlevingsvorm is een eerlijke toepassing van dit beginsel van grote betekenis. Wie in dat verband denkt aan de overbedeling van het CDA als het gaat om de aantallen burgemeestersposten en topambtenaren, het tekort aan openbare scholen beneden de Moerdijk, en het tekort aan humanistische zielszorgers bij de strijdkrachten, moet concluderen dat er veel schort aan de toepassing van het

evenredigheidsbeginsel. Daarmee is de legitimatie aan de verzuiling ontvallen; iets wat ook in katholieke kring zorgen zou moeten baren. Daarvan blijkt echter, althans in de bundel 'Kerk en staat' niets.

De grote waarde die door de auteurs aan handhaving van de status quo in de verzuilde verhoudingen wordt gehecht, blijkt ook uit hun visie op het andere aspect van de operationalisering van het subsidiariteitsbeginsel. Het subsidiariteitsbeginsel heeft voorrang boven andere belangrijke beginselen. Hierbij wordt veel duidelijk over de opvattingen van Hirsch Ballin c.s. met betrekking tot botsende grondrechten.

Wat is de taak van de kerk?

Uit het voorgaande volgt duidelijk dat de auteurs een grote mate van terughoudendheid van de overheid verlangen in haar verhouding tot kerkelijke en quasi-kerkelijke organisaties en activiteiten. De kerk op haar beurt mag zich echter ook niet te ver gaand mengen in staatszaken. De kerk mag zich wel uitspreken over vraagstukken die 'de zin van het leven raken' of 'als de menselijke waardigheid... wordt bedreigd'. Dit houdt in dat de kerk zich wél mag uitspreken tegen euthanasie, maar niet voor algehele weerloosheid. Houdt dat laatste dan geen verband met 'de zin van het leven'? Nee, vindt Hirsch Ballin, het kan weliswaar passen in de levenshouding van een individuele christen, maar mag niet van de staat worden verlangd. Een weinig overtuigend betoog. Het toont aan dat

er geen inhoudelijke grond valt aan te geven waarom de kerk in het ene geval wél en in het andere geval niét mag spreken. Waar het Hirsch Ballin om te doen is, is een soort 'quid pro quo' in de verhouding kerk-staat. Hij schrijft dat de democratische sociale rechtsstaat een zo groot goed is, dat dit beperkingen oplegt aan de kerk bij het doen van politieke uitspraken. In ruil voor het bord linzensoep van het uitgerekte subsidiariteitsbeginsel, moet de kerk haar eerstgeboorterecht van hoedster van normen en waarden voor een deel inleveren.

Machtswellust en hoogmoed

Het afsluitend oordeel over de inhoud van de bundel 'Kerk en staat' is niet gunstig. Op de achterflap van het boek staat dat de verhouding kerk-staat door de geschiedenis zeer belast is. Ook de auteurs zullen van mening zijn dat deze belaste verhouding te wijten is aan onzuivere bedoelingen over en weer: van de staat om de vrijheid van belijdenis aan te tasten; en van de kerk om zich een maatschappelijke positie aan te meten die niet past in haar opdracht. Wie vervolgens naar de geschiedenis van ons deel van de wereld kijkt, kan moeilijk tot een andere conclusie komen dat de hoofdschuldige niet de staat is maar de kerk, of beter gezegd: sommige kerken. Sommige kerken, en met name de rooms-katholieke, hebben eens en andermaal laten zien behoud en versterking van hun maatschappelijke machtspositie belangrijker te vinden dan het belijden van het evangelie.

Deze bundel bewijst dat er wat dat betreft weinig is veranderd. De vrijheid van belijdenis wordt afhankelijk gesteld van of zelfs geïdentificeerd met een bepaalde maatschappelijke machtspositie. Men is zelfs bereid een deel van die vrijheid in te leveren voor maatschappelijke macht. Machtswellust dus. Wat verder buitengewoon storend is aan de bundel, is de vanzelfsprekendheid waarmee over 'de' kerk wordt gesproken als bedoeld is de rooms-katholieke kerk. Als belijdend lid van een andere kerk (waar gelukkig wezenlijk andere opvattingen leven over de verhouding kerk-staat) wens ik niet over de kam van Hirsch Ballin c.s. te worden geschoren. Het spreken over 'de' kerk getuigt van hetzelfde soort hoogmoed als blijkt uit de houding van het CDA als het zichzelf tot dé vertegenwoordiger van de Nederlandse christenen uitroept.

Deze zware kritiek op de inhoud van de bundel neemt niet weg dat lezing ervan nuttig kan zijn. Het kan immers nooit kwaad op de hoogte te blijven van ideologische ontwikkelingen bij andersdenkenden, zeker als deze zich in het centrum van de politieke en maatschappelijke macht bevinden.

Meine Henk Klijnsma

E.H.M. Hirsch Ballin (red.), Kerk en Staat, Baarn, Ambo, 94 p. f 19,50.